

of children with speech disorders that have a positive effect on the cognitive, speech and social development of the child are revealed. The expediency of using the following traditional methods in educational work with children with speech disorders is indicated: conversation, creation of educational situations, game method, assignments, encouragement, approval, etc.

Speech disorders significantly affect the activities and behavior of the child, negatively affect the formation of his mental life. Speech disorders complicate communication with others, interfere with the proper formation of cognitive processes, does not favorably affect the emotional and volitional sphere. A common feature of children with speech disorders is a lack of motivation to communicate, behavioral disorders, difficulties in contact, increased emotional fatigue and more. This requires a purposeful process of learning and education, adequate selection of means of communication and the ability to apply them in practice.

The upbringing of such children also needs special attention. The principles of individual, individual-differentiated and social-personal approaches to the upbringing of children with speech disorders were considered. The importance of combining the efforts of parents with speech therapists, educators of preschool education institutions, who have the opportunity to provide educational, counseling and effective assistance to parents of preschool children.

The treasury of non-traditional methods of preschool education is diverse and may include: art therapy, isotherapy, fairy tale therapy, image therapy, kinesitherapy, sand therapy (sand play) and others. The use of non-traditional methods of raising children with TMR helps to increase their creative potential, ensures the development of speech and cognitive sphere, interests in educational and educational tasks, allows to eliminate negative manifestations of character and behavior (anxiety, aggression, negativity, insecurity, insecurity, etc.).

Key words: systemic speech disorders, non-traditional and traditional methods of education, hippotherapy, kinesiotherapy isotherapy, fairy tale therapy, music therapy, art therapy.

DOI 10.31392/NPU-nc.series19.2020.41.04
УДК 376-053.4-056.262:[37.015.31:57.081.1]:81

Т.М. Гребенюк
tetanagrebenuk67@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-8919-087X>
І.О. Сасіна
sasina.prof@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-8046-5083>
Т.О. Купріянова
t.semenishena@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-2192-1787>

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СЛОВНИКОВОГО ЗАПАСУ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗІ ЗНИЖЕНИМ ЗОРОМ В ПРОЦЕСІ ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ПРИРОДОЮ

У даній статті представлені напрями та критерії оцінки рівня розвитку словникового запасу у старших дошкільників. Визначені вимоги до проведення діагностичного обстеження з дітьми, які мають знижений зір. Наведені результати проведеного експериментального дослідження та встановлено особливості розвитку словникового запасу у старших дошкільників зі зниженим зором (невідповідність наявних у дітей уявлень із вербальною характеристикою слова, прив'язаність слова до наявного єдиного образу без варіативності його якостей). Визначені напрями роботи із розвитку словникового запасу дітей дошкільного віку зі зниженим зором: оволодіння словами, які вказують на назви предметів та явищ навколишньої дійсності; оволодіння змістом слова та оволодіння словом як одиницею мови.

Ключові слова: діти зі зниженим зором, словниковий запас, мовлення, ознайомлення з природою, предметні уявлення, компенсація, корекційна робота.

Постановка проблеми. Формування важливих рис особистості та мовленнєвий розвиток дитини в дошкільний період визначатимуть надалі її соціальну поведінку, що безпосередньо буде впливати на процеси адаптації та соціалізації (Л.С. Виготський, О.В. Запорожець, Д.Б. Ельконін та ін.).

За дослідженнями Д.Б. Ельконіна встановлено, що рівень мовленнєвого розвитку дитини дошкільного та молодшого шкільного віку корелює як з її загальним інтелектуальним розвитком, так і з особистісним.

Дослідження Л.С. Виготського (Виготський Л., 1960) показали, що первинною базою для формування мовлення є увага, сприймання різної модальності (зорове, просторове, тактильне, кінестетичне та ін.). А вже пізніше мовлення починає істотно впливати на розвиток процесів сприймання, уточнюючи і узагальнюючи їх. Таким чином, увага, сприймання, пам'ять і мислення – складають психологічну базу мовлення.

Для дитини з порушеннями зору мовлення набуває особливого значення, оскільки воно є ефективним засобом корекції та компенсації вторинних відхилень у її психічному розвитку, що виникають на тлі зорового порушення (М.І. Земцова, О.Г. Литвак, Л.І. Солнцева та ін.).

Л.С. Цветкова (Цветкова Л., 1985) визначає, що навчання дитини з порушеннями зору насамперед повинно бути спрямоване: на формування диференційованого сприйняття предметів і явищ навколишнього світу та на стійкість зорових предметних уявлень. Так, розвиток зорового сприймання готує базу для формування мовленнєвих засобів та встановлення зв'язку між предметом і словом.

Дослідженнями Г.В. Нікуліної, Т.П. Свиридюк, Т.О. Семенишеної, О.В. Таран та ін. було доведено, що труднощі навчання в школі дітей з порушеннями зору пов'язані і з недостатньою увагою до розвитку їх мовлення в дошкільному віці. Так, Т.О. Семенишена (Семенишена Т., 2011) акцентує увагу на тому, що у дітей із багатим словниковим запасом і високим рівнем розвитку мовлення виникає значно менше труднощів в процесі формування навичок читання і письма на відміну від дітей із їх низьким рівнем розвитку.

Як свідчать різноманітні наукові дослідження (Н.Ф. Виноградова, С.М. Покутнєва, Т.П. Свиридюк, Н.О. Рахуба, С.В. Федоренко та ін.) саме природа, яка має цілий арсенал різноманітних форм, кольорів, звуків є найбагатшим джерелом розвитку словника дошкільника. Але, разом з тим, необхідно враховувати той факт, що для дітей дошкільного віку не притаманна спостережливість, вони прагнуть активно взаємодіяти з навколишнім світом і безпосередній контакт з предметами дозволяє пізнати їх характерні ознаки. Для дитини з порушеннями зору, враховуючи особливості її пізнавальної діяльності та низький рівень пізнавальної активності, самостійне пізнання об'єктів та явищ живої і неживої природи значно ускладнено та потребує цілеспрямованого педагогічного керівництва (Синьова Є., 2011).

Аналіз досліджень і публікацій. Процес вибору необхідного слова із цілого ряду можливих, за висловлюваннями А.М. Богуш та Н.В. Гавриш (Богуш А. & Гавриш Н., 2007), супроводжує побудову будь-якого мовленнєвого висловлювання. Відповідно, робота зі словом потребує, в першу чергу, осмислення його лексичного значення. Адже в основі цього процесу лежить передусім розуміння того, що слово – це лексична одиниця. Тобто, кожне слово має свій наголос та фонетичну виразність, які передбачають певне звучання. У кожного слова існує притаманна саме йому граматична оформленість. Відповідно недопустимими є якісь довільні вставки чи зміни в ньому, оскільки це може привести або до повної нісенітності чи загалом до появи нових слів.

Таким чином, спираючись на численні дослідження (А.М. Богуш, Л.С. Виготський, О.В. Запорожець, А.І. Лаврентьєва, Ю.С. Ляховська та ін.), можна впевнено констатувати, що опанування словниковим запасом рідної мови є необхідною умовою та основою для освоєння її граматичного ладу, розвитку зв'язного логічного мовлення, виховання звукової сторони слова.

Накопичені лексичні одиниці в пасивному, а, насамперед, в активному словнику утворюють навколо себе безліч різноманітних структурно-системних зв'язків, так звані семантичні поля. Як вказує О.В. Запорожець, кожна людина в процесі мовлення оперує не окремими словами, а семантичними полями, з яких вона вибирає слово, щоб висловити свою думку. Таким чином, для розвитку мовлення дитини важливим є не тільки кількісне збагачення словникового запасу, а й свідоме засвоєння лексичного значення слів. Отже, основними завданнями словникової роботи є: кількісне накопичення слів; усвідомлення лексичного значення слів та їх доречне застосування відповідно до контексту висловлювання; активізація словникового запасу.

Таким чином, аналіз наукової літератури з проблеми дослідження показав, що питання словникової роботи з дітьми дошкільного віку знайшло своє відображення у багатьох наукових дослідженнях вітчизняних та зарубіжних вчених. Так, проблема словникової роботи з дітьми раннього віку висвітлена у наукових працях Ю.А. Аркіна, В.В. Гербовій, Г.М. Ляміна та ін., у свою чергу, з дітьми дошкільного віку – А.М. Богуш, Н.В. Гавриш та ін.. Вивченням питання становлення і розвитку словника на різних етапах дошкільного дитинства присвячені дослідження А.Г. Арушанової, А.П. Іваненко, М.М. Коніна, В.І. Коник, А.І. Лаврентьевої та ін.

Важливим, в контексті дослідження розвитку словника дошкільників з порушеннями зору, є розуміння того, що словесні позначення предметів діти засвоюють в процесі ознайомлення з навколишнім середовищем, складовою частиною якого є природа. Відповідно, для дослідження, як тематична група, вибрана природознавча лексика.

Наукові дослідження в галузі фізіології та психології мовлення переконливо довели перетворювальний вплив мовлення на розвиток у дітей всіх пізнавальних процесів. Правильно розвинуте мовлення організовує чуттєвий досвід дітей. Не дивлячись на те, що першоджерелом пізнання є сприймання, роль збудника його відображення виконує словесний подразник. Правильно позначені словом ознаки предметів виділяються і перетворюються в об'єкти пізнання. Мовлення полегшує порівняння і збагачення ознак предметів, збуджує минулі уявлення і дає можливість для утворення нових, сприяє засвоєнню знань і формуванню світогляду дітей. Як засвідчили численні дослідження (Л.С. Виготський, М.І. Земцова, Б.І. Коваленко, Н.С. Костючек, І.С. Моргуліс, А.І. Скребицький, Л.І. Солнцева та ін.), мовлення є могутнім засобом компенсації сліпоти та зниженого зору у дошкільному і шкільному віці.

Метою статті є представлення результатів експериментального дослідження, спрямованого на вивчення рівня розвитку словника та визначення особливостей його розвитку в процесі ознайомлення з природою у старших дошкільників зі зниженим зором.

Методи дослідження. Вивчення науково-методичної літератури з питань дослідження; спостереження за освітньо-корекційним процесом в спеціальному закладі освіти для дітей з порушеннями зору; вивчення особистих даних дітей; бесіди з педагогами; педагогічний експеримент та статистична обробка експериментальних даних.

Виклад матеріалу дослідження. Для вивчення рівня розвитку словникового запасу та визначення особливостей його розвитку у старших дошкільників зі зниженим зором було проведено експериментальне дослідження на базі спеціальних дошкільних закладів для дітей з порушеннями зору №32 та №219 міста Києва. У дослідженні взяло участь 54 дитини, п'яти-семи років зі зниженим зором та 46 дітей зі збереженим зором.

Під час вивчення медичної документації дітей із зоровою депривацією, був здійснений аналіз діагнозів по зору, оскільки особливості сприймання є своєрідними при різних зорових порушеннях і значно ускладнюють процес пізнання навколишнього світу, що впливає на рівень розвитку словника дітей з порушеннями зору (І.М. Гудим, О.Г. Литвак, Т.О. Семенишена, Л.І. Солнцева, С.М. Покутнєва та ін.). Особлива увага зверталася також на такий показник, як «час порушення зору» у досліджуваних.

З порушеннями оптичних механізмів зору були діти, які мали міопію середнього та високого ступенів 14,5 % (від загальної кількості дітей цієї категорії), у 11,8 % дітей – виражені дистрофічні зміни в очному дні, діагноз гіперметропія середнього і високого ступенів був зафіксований у 9,2 % дітей, анізетропія, ускладнена амбліопією та астигматизмом у 11,8 %, у 6,6 % випадків діагнози ускладнювались рефракційною амбліопією.

Діагнози дітей, які мали порушення очорухового апарату були наступні: збіжна косоокість 6,6 %, в тому числі у 2,6 % дітей ускладнена ністагмом, у 3,9 % досліджуваних цієї категорії – розбіжна постійна косоокість; у 9,2 % дітей даної категорії збіжна косоокість була ускладнена дисбінокулярною амбліопією та порушенням рефракції.

З патологією зорового апарату були визначені наступні діагнози дітей: афакія, обскураційна амбліопія ускладнена косоокістю зустрічалася у 14,5 %, у 5,3 % – двобічний вроджений мікрофтальм, ускладнений катарактою, у 6,6 % досліджуваних, які ввійшли до даної групи, визначалися наступні порушення зору: хоріоретиніт, дистрофія ускладнена косоокістю і астигматизмом, анафтальмія обох очей після енуклеації з приводу ретинобластоми, тотальне відшарування сітківки, гіоплазія зорового

нерву, вроджена оперована глаукома.

Дослідження з дітьми старшого дошкільного віку проводилось індивідуально в окремому кабінеті, що забезпечило чистоту експерименту та нівелювало вплив сторонніх осіб на відповіді обстежуваних. Якщо у дитини виникали труднощі при виконанні діагностичних завдань або відповідей на запитання (не розуміла зміст запитання, не знала відповіді, або з інших причин не могла відповісти тощо), були використані додаткові, стимулюючі запитання, певні підказки, які вносилися у протоколи дослідження, наприклад: «Чому ти так думаєш?», «А яким воно ще буває?» тощо.

Під час проведення експериментальної роботи з дітьми зі зниженим зором обов'язково дотримувалися індивідуальні режими зорових навантажень та відповідні санітарно-гігієнічні умови організації навчально-виховної та діагностичної роботи.

Враховуючи особливості навчальної та ігрової діяльності дітей старшого дошкільного віку з порушеннями зору, наявність у них підвищеної втомлюваності, у процесі опитування та інших видів діагностичної діяльності використовувалися такі часові терміни проведення дослідження: індивідуальне опитування тривало до 10 хв. на день, практична робота – до 15 хв. на день. Для фіксації результатів використовувалися наступні засоби: диктофон та протоколювання. Результати щоденно аналізувалися і заносилися у відповідні протокольні форми та узагальнені таблиці.

Для вивчення рівня розвитку словникового запасу у старших дошкільників зі зниженим зором використовувалася природознавча лексика. Дітям пропонувалися завдання, що передбачали вивчення сформованих у них умінь використовувати слова та підбирати необхідні, враховуючи ситуацію; завдання на вивчення вмінь пояснювати лексичне значення слів та вмінь використовувати слова на природознавчу тематику у своєму мовленні; до запропонованих слів (використовувалися різні частини мови) дібрати синоніми та антоніми; вміти пояснити та відповідно правильно вживати у своєму мовленні багатозначні слова; називати узагальнюючим словом запропоновані їм іменники, оперувати узагальнюючим словом.

Таким чином, завдання були спрямовані на вивчення семантичного та граматичного аспектів мовленнєвого розвитку старших дошкільників. Всі завдання старшим дошкільникам пропонувалися індивідуально, в процесі дослідження підтримувався пізнавальний інтерес та слідкували за тим, щоб дитина не стомлювалася. Дослідження проводилося в окремій кімнаті та були усунуті всі фактори, що могли заважати даному процесу (сторонні об'єкти, зайвий шум і т.д.).

Кількісна та якісна оцінка відповідей дітей дозволила виділити наступні рівні розвитку словникового запасу у старших дошкільників зі зниженим та зі збереженим зором.

Високий рівень – діти вільно оперуть узагальнюючими словами на природознавчу тематику, самостійно виконують завдання на класифікацію та можуть обґрунтувати свій вибір. У них достатній запас слів на природознавчу тематику, тобто називають більше восьми слів, які відносяться до однієї класифікаційної групи. Вміють пояснити лексичні значення слів. Можуть підібрати та розуміють смисл синонімів, антонімів та багатозначних слів, а також використовують їх у мовленні.

Середній рівень – діти використовують узагальнюючі слова природознавчої тематики, виконують завдання на класифікацію, але не завжди можуть обґрунтувати свій вибір. У них середній запас слів на природознавчу тематику, тобто називають шість-вісім слів, які відносяться до однієї класифікаційної групи. Пояснюють, але не повно лексичні значення слів. З допомогою можуть підібрати синоніми, антоніми, розуміють смисл багатозначних слів та можуть назвати їх кілька.

Низький рівень – діти не точно використовують узагальнюючі слова природознавчої тематики, допускаються помилок; із допомогою виконують завдання на класифікацію і не спираються при цьому на суттєві ознаки, не завжди можуть обґрунтувати свій вибір. У них низький запас слів на природознавчу тематику, тобто називають чотири-пять слів, які відносяться до однієї класифікаційної групи. Пояснюють лексичні значення слів спираючись на не суттєві ознаки. Знайомі із синонімами, антонімами та багатозначними словами але не можуть пояснити їх значення.

Дуже низький рівень – діти не точно використовують узагальнюючі слова природознавчої тематики, допускаються значних помилок; із допомогою виконують завдання на класифікацію і не спираються при цьому на суттєві ознаки та не можуть обґрунтувати свій вибір. У них дуже низький запас слів на природознавчу тематику, тобто називають менше чотирьох слів. Не можуть пояснити лексичні значення слів та не вміють підібрати синоніми, антоніми і багатозначні слова.

Результати дослідження представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Розподіл старших дошкільників за рівнем розвитку словникового запасу старших дошкільників (у %)

№ п/п	Рівні	Діти зі зниженим зором	Діти зі збереженим зором
1.	високий	15,0	23,9
2.	середній	27,7	39,1
3.	низький	35,1	24,0
4.	дуже низький	22,2	13,0

Результати експериментального дослідження спрямованого на вивчення рівня розвитку словникового запасу показали, що у старших дошкільників зі зниженим зором зафіксовано низький рівень його розвитку (близько 37,0 %), а у їх ровесників зі збереженим зором – середній (близько 35,1 %).

Високий рівень розвитку словника показали 23,9 % старших дошкільників з нормальним зором і лише 15,0 % зі зниженим зором. Ці діти під час дослідження активно використовували у своєму мовленні прикметники та дієслова, описуючи запропоновані їм об'єкти та даючи відповіді на запитання, вдало підбирали точні за змістом слова (в тому числі синоніми і антоніми) до мовної ситуації. Крім того, легко диференціювали узагальнюючі поняття. У дітей відмічено великий запас природознавчої лексики, оскільки вони називали 8 та більше слів, коли розкривали узагальнюючі слова.

Близько 13,0 % старших дошкільників зі збереженим зором та 22,2 % дітей зі зниженим зором показали дуже низький рівень розвитку словникового запасу. Діти мали значні труднощі під час класифікації предметів, неточно використовували узагальнюючі слова. У цих дітей спостерігається незначний запас природознавчої лексики і в процесі дослідження вони називали лише 1-2 слова при розкритті узагальнюючого слова. Тобто їх словниковий запас збіднений, під час визначення понять типу «ну... такий...» або найпростіші, не вимагали пояснення, відповіді — «не знаю, не пам'ятаю», що свідчать про значну збіднену чуттєву сторону мовлення.

Важко дітям давалося і розкриття лексичного значення запропонованих слів (наприклад: ліс, зайчик, троянда тощо). Часто при поясненні лексичного значення слів використовували уривчасті, неточні вирази, відповідали: «Не знаю», «Ну... такий» або просто мовчали; намагалися також пояснити наступним чином: «Ну просто зайчак такий». Все це свідчить про те, що у цих дітей відсутні чіткі уявлення про ознаки реальних предметів і дій з ними.

Під час складання речень допускалися помилок, найтипівшими помилками були невміння вживати іменники та прикметники у відповідному роді та числі. Наші спостереження за процесом спілкування дітей показали, що у своєму повсякденному мовленні вони використовують в основному уривчасті відомості і фрагменти особистого досвіду, при цьому відсутня деталізація та емоційна забарвленість лексики.

Специфічною особливістю дітей зі зниженим зором, що були віднесені до цього рівня, було встановлено невідповідність наявних у дітей уявлень (що відображають його наочну суть) із вербальною характеристикою слова, а також прив'язаність слова до наявного єдиного образу без варіативності його якостей.

Таким чином, результати проведеного дослідження показали, що діти з низьким та дуже низьким рівнем розвитку словника мають обмежений запас уявлень про навколишній світ, відчують труднощі у впізнаванні, називанні та визначенні характерних ознак об'єктів та явищ навколишнього світу. Відповідно, ця категорія дітей потребує цілеспрямованих корекційно-розвиткових вправ із конкретизації уявлень про навколишній світ для диференціювання образу і виділення загальних і суттєвих ознак, як основи для збагачення, уточнення та активізації їх словникового запасу.

Як показують численні дослідження (Н.І. Малюхова, Т.П. Свиридчук, Н.О. Рахуба, С.В. Федоренко та ін.), саме ознайомлення з природою є одним із шляхів розвитку словникового запасу у дошкільників з порушеннями зору, збагачення та конкретизації їх уявлень та формування у даній категорії дітей естетичної свідомості та емоційної чутливості.

Відповідно до програми розвитку дітей сліпих та зі зниженим зором від народження до 6 років

(автори: Л.С. Вавіна, В.А. Бутенко, І.М. Гудим) та програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі» (автори: О.П. Аксьонова та ін.), дошкільники зі зниженим зором засвоюють наступний природознавчий словник: назви тварин, рослин, явища неживої природи.

Зміст мовлення дошкільників з порушеннями зору успішно збагачується в процесі ознайомлення з навколишнім світом загалом та з природою, зокрема. З цією метою доцільно використовувати різноманітні методи та прийоми, серед яких важливе місце займає спостереження (Ю.О. Войтюк, С.О. Покутнєва, Т.П. Свиридчук, Н.О. Рахуба та ін.). Безпосередні та опосередковані спостереження слід широко використовувати в процесі огляду різноманітних об'єктів природи, під час екскурсій в природу, спостереження за працею дорослих, доглядом за рослинами, тваринами і т.д. Наукові дослідження, щодо організації спостережень у природі з дітьми різного віку вказують на те, що вони мають неабиякий вплив на збагачення словникового запасу дітей. Крім того, науковцями також відмічається їх важливість у процесі естетичного виховання дітей та у формуванні емоційної сфери особистості. При цьому важлива роль відводиться дорослому, який має керувати цим процесом, прищеплювати любов до природи та почуття прекрасного, емоційне та естетичне ставлення до навколишньої природи.

Спираючись на праці А.М. Богуш та Н.В. Гавриш (Богуш А. & Гавриш Н., 2007), визначаємо наступні напрями роботи із розвитку словникового запасу дітей дошкільного віку зі зниженим зором:

- оволодіння словами, які вказують на назви предметів та явищ навколишньої дійсності, спираючись на безпосереднє та опосередковане їх сприймання;

- оволодіння змістом слова із виділенням його загальних та характерних ознак;

- оволодіння словом як одиницею мови, засвоєння родових та видових узагальнень.

Важливим в контексті розвитку словникового запасу дітей з порушеннями зору є дослідження В.В. Гербової (Гербова В., 2010), яка важливим аспектом розвитку словника дітей дошкільного віку називає конкретизацію уявлень про предмети та явища навколишньої дійсності. Зокрема, науковець вказує на те, що для формування у дитини адекватного словникового запасу необхідні відповідні уявлення про кожне слово. Крім того, автор підкреслює, що якщо слово є в активному словнику і дитина його використовує – це свідчить про те, що дане слово дитина засвоїла і не потребує подальшої роботи над ним.

Таким чином, поглиблення роботи над словником дітей зі зниженим зором передбачає детальне визначення певних ознак предметів та явищ, що оточують дитину (Н.Ф. Виноградова, О.П. Іваненко, Н.О. Рахуба, С.В. Федоренко, В.І. Яшина та ін.).

Так, наприклад, за дослідженнями Н.О. Рахуби та С.В. Федоренко (Рахуба Н. & Федоренко С., 2014), для формування у дітей уявлень про властивості та стан води залежно від пори року та температури повітря, дітям слід показати, що звичайна вода, коли замерзає стає твердою і відповідно ввести в словник дітей нове сполучення слів «тверда вода – лід», хоча діти до цих пір мали можливість знати, що вода рідка. Що в тепломі місті лід починає розтавати, стає вологим і знову перетворюється у воду. Таким чином, ми збагачуємо уявлення дітей про якості і властивості води та збагачуємо їх словник.

Спираючись на дослідження загальної та спеціальної науково-методичної літератури із проблеми розвитку мовлення та ознайомлення з природою дошкільників зі зниженим зором (А.М. Богуш, Ю.О. Войтюк, І.М. Гудим, Н.І. Малюхова, Н.О. Рахуба, Т.О. Семенишена, Т.П. Свиридчук та ін.), була визначена поетапність роботи із розвитку словникового запасу дошкільників. Було виділено наступні етапи.

Перший етап роботи спрямований на встановлення зв'язків між словом і реальним предметом або абстрактними поняттями. На даному етапі при навчанні дітей з порушенням зору повинні використовуватися спеціальні прийоми, які забезпечать процес чуттєвого пізнання дітей із зоровою депривацією, шляхом використання компенсуючих можливостей збережених аналізаторів (дотик, слух, нюх, руховий аналізатор та ін.). Специфікою реалізації даного етапу має стати: створення умов для накопичення чуттєвого досвіду, вербалізація вилученої про предмет інформації та використання сенсорних еталонів, як основи аналізуючого сприймання (Т.М. Гребенюк & Г.П. Серпутько, 2019).

Другий етап роботи спрямований на збагачення словника дітей зі зниженим зором природознавчою лексикою. Завданнями даного етапу роботи слід вважати активізацію наявного у

дошкільника зі зниженим зором словникового запасу на природознавчу тематику; збагачення знань про природу, за рахунок уточнення і конкретизацію уявлень про вже відомі дитині об'єкти та явища живої і неживої природи, із виділенням їх ознак та спираючись на збережені аналізатори; активізація пізнавальної діяльності дітей та розвиток аналітичної діяльності з метою звернути увагу дітей зі зниженим зором на основні ознаки об'єктів та явищ природи і виділити узагальнюючі ознаки.

На третьому етапі педагогом визначаються доступні для розуміння дітей зі зниженим зором причини виникнення явищ природи, встановлення взаємозв'язків між живою природою і явищами неживої природи, а також встановлення міжсистемних зв'язків об'єктів природи та діяльності людини. Такий підхід сприяє збагаченню лексичної сторони мовлення дітей у процесі засвоєння природознавчої термінології, розвитку способів спілкування, включаючи розвиток зв'язного мовлення та словникового запасу дошкільників з порушеннями зору під час ознайомлення з навколишнім світом.

Висновки, перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження.

Результати проведеного констатувального дослідження свідчать про проблеми у формуванні словникового запасу у дітей дошкільного віку зі зниженим зором в процесі ознайомлення з природою, а це, в свою чергу, дозволило визначити та обґрунтувати основні етапи роботи із розвитку словникового запасу у даної категорії дітей. Подальше дослідження спрямоване на розробку методичних рекомендацій з розвитку словникового запасу дошкільників з порушеннями зору.

Список використаних джерел:

1. **Богуш, А. М., & Гавриш, Н. В.** (2007). Дошкільна лінгводидактика: Теорія і методика навчання дітей рідної мови. (Підручник). А. М. Богуш (Ред.). Київ : Вища школа. 2. **Выготский, Л.С.** (1960). Развитие высших психических функций. Москва : АПН РСФСР. 3. **Гербова, В.В.** (2010). Развитие речи в детском саду. Программа и методические рекомендации. (Практическое пособие). Москва : Мозаика-Синтез. 4. **Гребенюк, Т.М., & Серпутько, Г.П.** (2019). Сенсорне виховання дітей з порушеннями зору. (Навчально-методичний посібник). Київ : Видавництво «Кафедра». 5. **Рахуба, Н., & Федоренко, С.** (2014). Особливості уявлень дітей старшого дошкільного віку з порушеним зором про практичне призначення об'єктів неживої природи в життєдіяльності людей. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 19 (26). 242-246. Режим доступу: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7725>. 6. **Семенишена, Т.О.** (2011). Формування мовленнєвої готовності дітей старшого дошкільного віку зі зниженим зором до навчання в школі. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Київ. 7. **Синьова, Є.П.** (2012). Особливості розвитку і виховання особистості при глибоких порушеннях зору. (Монографія). Київ : Видавництво НПУ імені М.П. Драгоманова. 8. **Цветкова, Л.С.** (1985). Нейропсихологическая реабилитация больных : Речь и интеллектуальная деятельность. Москва : МГУ.

References:

1. **Bogush, A. M., & Gavrysh, N. V.** (2007). Doshkil'na lingvody'dakty'ka: Teoriya i metody'ka navchannya ditej ridnoyi movy'. (Pidruchny'k). A. M. Bogush (Red.). Ky'yiv : Vy'shha shkola[in Ukrainian]. 2. **Vygotsky'j, L.S.** (1960). Razvy'ty'e vyssh'y'x psy'xy'chesky'x funkcy'j. Moskva : APN RSFSR. 3. **Gerbova, V.V.** (2010). Razvy'ty'e rechy' v detskom sadu. Programma y' metody'chesky'e rekomendacy'u'. (Prakty'cheskoe posoby'e). Moskva : Mozay'ka-Sy'ntez. 4. **Grebenyuk, T.M., & Serput'ko, G.P.** (2019). Sensorne vy'xovannya ditej z porushennyamy` zoru. (Navchal'no-metody'chny'j posibny'k). Ky'yiv : Vy'davny'cztvo «Kafedra»[in Ukrainian]. 5. **Raxuba, N., & Fedorenko, S.** (2014). Osobly'vosti uyavlen` ditej starshogo doshkil'nogo viku z porusheny'm zorom pro prakty'chne pry'znachennya ob'yektiv nezhy'voyi pry`rody` v zhy'ttyediyal'nosti lyudej. *Naukovy'j chasopy's NPU imeni M. P. Dragomanova*. 19 (26). 242-246. Rezhym dostupu: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7725>. 6. **Semeny'shena, T.O.** (2011). Formuvannya movlennyevoyi gotovnosti ditej starshogo doshkil'nogo viku zi zny'zheny'm zorom do navchannya v shkoli. (Avtoref. dy's. kand. ped. nauk). Ky'yiv. 7. **Sy'n'ova, Ye.P.** (2012). Osobly'vosti rozvy'tku i vy'xovannya osoby'stosti pry` gly'boky'x porushennyax zoru. (Monografiya). Ky'yiv : Vy'davny'cztvo NPU imeni M.P. Dragomanova. 8. **Czvetkova, L.S.** (1985). Nejropsy'xology'cheskaya reaby'ly'tacy'ya bol'nyx : Rech' y' y'ntellektual'naya deyatel'nost`. Moskva : MGU[in Ukrainian].

Гребенюк Т.Н., Сасина И.А., Куприянова Т.А. Особенности развития словарного запаса у старших дошкольников со сниженным зрением в процессе ознакомления с природой.

В данной статье представлены направления и критерии оценки уровня развития словарного запаса у старших дошкольников. Определены требования к проведению диагностического обследования с детьми, имеющими нарушения зрения. Представлены результаты проведенного экспериментального исследования и установлены особенности развития словарного запаса у старших дошкольников с пониженным зрением

(несоответствие имеющихся у детей представлений с вербальной характеристикой слова, привязанность слова к имеющемуся единственному образу без вариативности его качеств). Определены направления работы по развитию словарного запаса детей дошкольного возраста с пониженным зрением: овладение словом, указывающим на названия предметов и явлений окружающей действительности (с опорой на непосредственное и опосредованное их восприятие); овладение содержанием слова (выделением его общих и отличительных признаков) и овладение словом как единицей языка, усвоение родовых и видовых обобщений.

Ключевые слова: дети с пониженным зрением, словарный запас, речь, ознакомление с природой, предметные представления, компенсация, коррекционная работа.

T. Grebeniuk, I. Sasina, T. Kupriianova. Особенности развития словарного запаса у старших дошкольников со сниженным зрением в процессе ознакомления с природой. У даній статті представлені напрями та критерії оцінки рівня розвитку словникового запасу у старших дошкільників. Визначені вимоги до проведення діагностичного обстеження з дітьми, які мають порушений зір. Наведені результати проведеного експериментального дослідження та встановлено особливості розвитку словникового запасу у старших дошкільників зі зниженим зором (невідповідність наявних у дітей уявлень із вербальною характеристикою слова, прив'язаність слова до наявного єдиного образу без варіативності його якостей). Аналізуючи результати дослідження автори вказують на те, що діти з низьким та дуже низьким рівнем розвитку словникового запасу мають обмежений запас уявлень про навколишній світ, відчують труднощі у впізнаванні, називанні та визначенні характерних ознак об'єктів та явищ навколишнього світу. Відповідно ця категорія дітей потребує цілеспрямованих корекційно-розвиткових вправ із конкретизації уявлень про навколишній світ для диференціювання образу і виділення загальних і суттєвих ознак, як основи для збагачення, уточнення та активізації їх словникового запасу. Визначені напрями роботи із розвитку словникового запасу дітей дошкільного віку зі зниженим зором: оволодіння словами, які вказують на назви предметів та явищ навколишньої дійсності спираючись на безпосереднє та опосередковане їх сприймання; оволодіння змістом слова із виділенням його загальних та характерних ознак; оволодіння словом як одиницею мови, засвоєння родових та видових узагальнень.

Ключові слова: діти зі зниженим зором, словниковий запас, мовлення, ознайомлення з природою, предметні уявлення, компенсація, корекційна робота.

T. Grebeniuk, I. Sasina, T. Kupriianova. Features of vocabulary development in low-vision senior preschoolers in the nature education process. This article presents guidelines and measurement criteria for estimating development of the vocabulary among senior preschoolers. Screening requirements for children with visual impairments were identified. The results of a pilot study conducted were described and special features of dictionary development have been established in senior pre-school children with reduced vision (Inconsistency between the children's verbal representations and the words, attachment of a word to an existing uniform image without variation of its qualities). Authors point out that children with low and very low level of vocabulary have a limited sense of the environment, have difficulty in recognizing, naming, and defining the characteristics of the objects and phenomena of the environment. Accordingly, this category of children requires targeted remedial and developmental exercises to differentiate the image and highlight common and essential features as a basis for enriching, refining and activating their vocabulary. Practical tools for the development of the vocabulary of children of pre-school age with reduced vision have been identified: the use of words indicating the names of objects and phenomena of environmental reality, based on direct and indirect perceptions of them; mastering the content of a word, highlighting its general and characteristic features; mastering a word as a unit of a language, learning generic and species generalizations. The phased work on the development of vocabulary of preschoolers with low vision in the process of getting acquainted with nature is determined. The first stage of the work is aimed at establishing connections between the word and the real object or abstract concepts. The second is the enrichment of the vocabulary of visually impaired children with science vocabulary. In the third stage, the teacher identifies the causes of natural phenomena, the establishment of relationships between living nature and inanimate phenomena, as well as the establishment of intersystem connections between objects of nature and human activities, accessible to children with low vision. The results of the observational study indicate problems in the formation of vocabulary in preschool children with low vision in the process of learning about nature, which, in turn, allowed to identify and justify the main stages of vocabulary development in this category of children. Further research is aimed at developing guidelines for the development of vocabulary of preschoolers with visual impairments.

Keywords: Visually impaired children, vocabulary, speech, introduction to nature, subject representations, compensation, corrective work.